

Svakako najveći značaj konferencije je što su pokrenuta gotovo sva aktuelna pitanja nauke o stanovništvu danas kao i problemi demografskog razvitka kako u razvijenim zemljama tako i u zemljama u razvoju. Neka su postavljena po prvi put na ovakvom tipu sastanka, kao što su transformacija porodice iz perspektive deteta ili veza između religije i seksualnosti odnosno očinstvo i političke strategije.

Odgovori na pokrenuta pitanja su, međutim, dobijeni na različitim nivoima. Dominirao je pregledni pristup ili prezentiranje rezultata istraživačkih pokušaja anketnog tipa. Ona su, pak, pre svega bila vezana za zemlje u razvoju i uglavnom su davala sliku stanja, često bez ozbiljnih pokušaja da se dopre do neotkrivenih elemenata determinističke osnove. Otuda su, u kvalitativnom smislu, to skromni doprinosi. Izuzetak je predstavljalo iznošenje rezultata istraživanja o novim formama ponašanja vezanog za reprodukciju i porodicu sprovedenog u okviru Evropskog istraživanja fertiliteta i porodice. Vredan, pak, deo konferencije bila su sintetska uopštavanja određenih pitanja i diskusije koje su ona pokrenula. Pre svih priloga vezani za sličnosti i razlike u demografskoj tranziciji. Takođe, neka od pitanja su postavljana putem iznošenja niza kvantitativnih analitičkih priloga i time su nametnuta za dalja istraživanja. Na primer, podaci saopšteni u okviru sesije "Reverzibilni trend mortaliteta u Ruskoj Federaciji i zemljama istočne Evrope".

Mirjana Rašević

IV Međunarodna godišnja konferencija JUNIR
**ETNIČKI, RELIGIJSKI I KONFESIONALNI ODNOSI
NA BALKANU**

Niška Banja, 29-31. maj 1997.

Pažnja stručnjaka različitog profesionalnog i teorijskog usmerenja (pravnik, filozof, sociolog, psiholog, politikolog, istoričar, ekonomista, demografa, geografa i bogoslova) bila je usmerena na razmatranje etničkih, religijskih i konfesionalnih specifičnosti kao izazova

interkulturalizmu i multikulturalizmu odnosno njihovih sposobnosti za saradnju i uzajamno razumevanje te određeni stepen integracije u datim društvenim, egzistencijalnim i prostornim okvirima.

Prezentirani radovi mogu se tematski razvrstati u nekoliko grupa:

1. razmatranje globalno-kontekstualnog okvira posmatranog problema;
2. istraživanja o međuetničkim i međukonfesionalnim odnosima;
3. istraživanja strukturalnih karakteristika društvene zajednice s obzirom na etnička i religijska obeležja;
4. istraživanja o položaju i ponašanju pojedinih etničkih grupa;

Najbrojnija je prva grupa radova, posvećena specifičnostima Balkana kao granice između Zapadnog i Istočnog sveta odnosno razvijenog građanskog i delimično transformisanog tradicionalnog društva. U tom smislu ističu se velika i teško nadoknativa razvojna zakašnjenja kao istorijska konstanta balkanskih naroda, koja uslovljava anahrone i retrogradne procese pri samom kraju dvadesetog veka. Stoga smo, u uslovima etničke heterogenosti ovog prostora, svedoci podložnosti kolektivnih identiteta (religijski, nacionalni, klasni) manipulacijama i militantnim instrumentalizacijama. Saglasnost autora očituje se i ukazivanju na kompleksnost posmatranih identiteta na ovim prostorima, značaj religijske pripadnosti kao elementa nacionalnog identiteta, te potrebu da se u jugoslovenskim uslovima pravi razlika između etničkog i nacionalnog, jer većina jugoslovenskih nacija ima zajedničko etničko poreklo.

Sociolozi su skrenuli pažnju na funkcionalnost ideje identiteta odnosno pitanje da li su etnički i religijski identitet u suprotnosti sa procesom modernizacije (Dragan Koković, *Etnički i religijski identitet*). Nekolicina radova traga za ovim odgovorima u kontekstu navedenih istorijskih konstanti. S jedne strane je činjenica da moderna postindustrijska civilizacija ima neprijateljski stav prema svakoj vrsti posebnosti i svim oblicima ispoljavanja biološke i socio-kulturne (etničke) osobenosti. S druge strane je istaknuta istorijski uslovljena specifičnost procesa modernizacije većine balkanskih zemalja, čije zanemarivanje može bitno povećati socijalnu cenu transformacije ovih društava. Naime, njihov etatistički i totalitarni društveni poredak, sa patrijahalnim

tradicionalizmom kao jednom od dominantnih vrednosti, koji se ideološki predstavljao kao socijalizam, potiskivao je religiju kao oblik kolektivne svesti i kao društvenu instituciju na marginu, međutim, istovremeno se komunikacija na relaciji vlast-narod odvijala prema ustaljenim sociokulturnim obrascima poznatim iz ranije religijske prakse (Slobodan Miladinović, *Svetovna religioznost kao oblik političkog ponašanja*). Stoga ne čudi da je slom socijalizma omogućio brz povratak tradicionalne religije (Vjekoslav Butigan, *Politička religija - značajan element političke kulture na Balkanu*). Opštost činjenice da u uslovima dubinske transformacije i političke nestabilnosti, gubitak iluzije o demokratskim ustanovama i efikasnosti ekonomskih reformi prati porast nacionalnih i patriotskih tendencija zajedno sa orijentacijom ka tradicionalnim vrednostima, uključujući i veru, potvrđena je u radovima iz više zemalja. U njima se ističe nedostatak izvorno demokratskog političkog projekta koji bi doveo u saglasnost principe nacionalnog i građanskog. Autori smatraju da se u takvom društveno-političkom kontekstu otvaraju i mogućnosti za prevazilaženja nacionalnih i etničkih razlika afirmacijom univerzalnih vrednosti i stremljenja koja postoje u svakoj religiji.

Druga tematska celina bavi se sociološkim karakteristikama odnosa prema drugom u dijapazonu od neprijateljskog, antagonističkog drugog do stvaranja dobrog susedstva i izgradnje primarnih odnosa (izbor bračnog partnera). Ova istraživanja pokazuju da je socijalna distanca između pripadnika etničkih grupa na jugoslovenskim područjima značajna i konstantna. Tako je ona među tri najbrojnije veroispovesti (Srba, Hrvata i Muslimana) bila vrlo izražena dve godine pre izbivanja rata, pri čemu su se ispitanici Jugosloveni, koji su u 3/5 slučajeva izjavili da nemaju veroispovest, pokazali kao najotvorenija grupa dok su Albanci (u 9/10 slučajeva muslimanske veroispovesti) najzatvoreniji prema pripadnicima drugih nacionalnosti. Preko 2/5 ispitanika ovog istraživanja (Vera Vratuša Žunjić, *Odnos verske pripadnosti, religiozne samoidentifikacije i međuetničke distance u bivšoj Jugoslaviji krajem osamdesetih*) smatra da je sigurnost moguća samo u sredini u kojoj živi većina pripadnika vlastite nacionalnosti, a 3/5 ispitanika pripadnika glavnih konfesija i 2/5 ispitanika bez konfesije smatra da među nacijama može biti dobre saradnje ali ne i potpunog poverenja. Stoga ne iznenađuje da su ispitanici retko bili u mešovitom braku, iako njih 2/5 negira važnost nacionalne pripadnosti supružnika.

Nalaze ovog anketnog istraživanja potvrđuje i socio-demografsko istraživanje zasnovano na statističkim podacima o sklopjenim brakovima prema nacionalnosti supružnika u periodu 1971-1993. Ono ukazuje da je težnja ka sklapanju etnički homogenih brakova dominantno ponašanje svih etničkih grupa, te da je zastupljenost etnički mešovitih brakova na pojedinim područjima Srbije značajno ispod mogućnosti koje proizilaze iz osobenosti njihove etničke strukture pod pretpostavkom otvorenosti u ponašanju etničkih grupa. Zadržavanje jakih barijera u pogledu etnički mešovitih brakova povezuje se sa deformisanim karakterom modernizacije jugoslovenskog društva, nedovoljnim stepenom individualizacije i razvoja savremenih integrativnih mehanizama uz konzerviranje nekih tradicionalnih vrednosti i ponašanja (Mina Petrović, *Etnički homogeni i etnički heterogeni brakovi u Srbiji*).

U trećoj tematskoj celini dominiraju radovi demografa. Naglašene su regionalne razlike u pogledu populacionog razvoja i njihovo prelamanje kroz karakteristike pojedinih etničkih grupa. Istraživanje o heterogenosti osnovnih demografskih obeležja (prirodni priraštaj, migracije, divorcijalitet, nupcijalitet i dr.) nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji pokazalo je njihov uticaj na promene u etničkom sastavu. Tako su značajan porast brojnosti i udela zabeležili Albanci, Muslimani i Romi, prvenstveno zbog visokog prirodnog priraštaja, dok su Mađari, Rumuni, Rusini, Slovaci, brojčano stagnerali ili čak zabeležili pad, zbog niskog ili negativnog priraštaja, iseljavanja, asimilacionih procesa i sl. Takođe, istaknuto je da karakter prostornog razmeštaja nacionalnih manjina ukazuje na prisustvo procesa etničke homogenizacije (Nada Raduški, *Neka demografska obeležja nacionalnih manjina u SR Jugoslaviji*).

Jedan od radova posvećen je determinističkoj osnovi različitih reproduktivnih modela (Mirjana Rašević, *Reproduktivni model i etničke promene u Jugoslaviji*). Istaknut je kompleks ekonomskih, socijalnih, atropoloških, kulturnih faktora. U pokušaju objašnjenja različitog reproduktivnog ponašanja pojedinih etničkih grupa naglašeno je da se elementi socijalnog i ekonomskog determinizma prelamaju kroz svest i institucije različitih etničkih grupa (socijalni običaji, moralni kodeksi i religijska uverenja mogu pojačati ili umanjiti efekte modernizacije). U tom smislu, značajno je saznanje da muslimanska kultura pokazuje otpor i manju otvorenost za promene koje su sastavni deo modernizacije. Autor ističe da se najviša plodnost kod albanske, muslimanske i romske

narodnosti, bez istraživanja uticaja konzervativne svesti i tradicionalnih normi, može samo delimično objasniti nižim nivoom razvijenosti područjima u kojim su živeli. U ovom radu pokrenuta su pitanja koja nameće različitost demografskog razvitka među etničkim grupama: u kojoj meri on usporava razvoj zemlje kao celine, koliko je izvor sukoba, kriza i nestabilnosti, koji su mogući putevi njegovog prevazilaženja, uz priznavanje punog značaja kulturnog i nacionalnog identiteta.

U ovoj tematskoj grupi izdvaja se i rad koji se bavi istraživanjem povezanosti socijalne stratifikacije i etničkih obeležja, kojim se, na primeru Crne Gore, ilustruje da krajem 80-tih nije postojala systemska povezanost između vertikalne diferencijacije i etničke pripadnosti (Srđan Vukadinović, *Etnička dimenzija društvene stratifikacije u Crnoj Gori*).

Predmet pažnje bilo je i proučavanje razuđenosti i složenosti etničko-verske strukture Vojvodine u svetlu različitih istorijskih okolnosti, dugotrajnih ratova, stihijnih i planskih naseljavanja iz različitih ekonomskih i političkih razloga (Saša Kicošev, *Promene u etničkoj i verskoj strukturi stanovništva Vojvodine tokom 20. veka*). Istaknute su i najnovije promene etničke i verske strukture izazvane građanskim ratom na prostorima bivše Jugoslavije i velikim prilivom izbeglica.

Nekoliko radova četvrte tematske grupe posvećen je proučavanjima pojedinih nacionalnih manjina u Vojvodini. Tako je obrađen istorijski razvoj, savremena demografska situacija i socioekonomski položaj Mađara uz konstataciju da je za održanje njihovog etničkog samoidentiteta od velikog značaja verska i jezička različitost (Miroljub Radojković, *Mađari u Vojvodini*). Prisustvo Nemaca u Vojvodini, takođe, praćeno je u dužem veremnskom periodu, od popisa 1910. kada su posle Srba i Mađara bili najbrojnija grupa, koja je potom značajno redukovana te po popisu 1991. čini 0,2% stanovništva Vojvodine. Analiza kretanja njihovog ukupnog broja praćena je u prostornoj dimenziji, po srezovima i područjima odnosno opštinama i naseljima u navedenom periodu (Radoslav Stevanović, *Nemci na prostoru Vojvodine u 20. veku*).

U istraživanjima pojedinih etničkih grupa Romi, svakako, zauzimaju posebno mesto. I ovom prilikom posvećeno im je dosta pažnje, već i zbog činjenice da je Balkan deo Evrope u kojem, pored Iberijskog poluostrva, živi najveći broj pripadnika ove etničke grupe. U radovima se ističe da su zbog osobenosti načina života i statusa marginalne društvene grupe

izloženi diskriminaciji. Njihov pokušaj postizanja izvesnog stepena društvene integracije stoga je obeležen promenama samoidentifikacije. Na ovu pojavu ukazuju istraživanja u više zemalja, a na području Niša ustanovljeni su njeni varijeteti: od striktno naglašenog romskog porekla i kulturne posebnosti preko relativno neutralnih i nedovoljno definisanih etničkih i konfesionalnih karakteristika sve do potpune i naoko dobrovoljne asimilacije u srpski nacionalni i konfesionalni korpus (Bogdan Đurović, *Etnički, kulturni i konfesionalni identitet Roma u jugoistočnoj Srbiji*).

Značaj demografskog pristupa temi prikazane konferencije uočljiv je ne samo iz toga što mu je posvećena posebna sesija, te što je jedna od tema prezentirana i u uvodnoj sesiji (Mirjana Rašević, *Reproduktivni model i etničke promene u Jugoslaviji*), već i po njegovoj nerazlučivosti i nezaobilaznosti u svakom kompleksnom istraživanju. Upravo zato, ovaj osvrt nije se ograničio samo na radove demografske sesije, već je pokušao da tematski sintetizuje saopštene rezultate kako bi se stekao što širi uvid u neophodnost raspolaganja znanjima o kontekstualnim - determinističkim faktorima demografskih varijabli i obratno, neophodnost raspolaganja demografskim podacima u razvoju ovih saznanja. Stoga će očekivano objavljivanje zbornika saopštenih radova mnogima biti od višestruke koristi.

Mina Petrović

LETNJA ŠKOLA O ETNIČKIM ODNOSIMA

Kotor, 22. jun-5. jul 1997.

Forum za etničke odnose iz Beograda, u periodu od 22. juna do 5. jula 1997. godine, organizovao je Letnju školu o etničkim odnosima u Kotoru. Pored aktuelnosti i zanimljivosti same teme, poseban kvalitet predstavljao je veliki broj i multidisciplinarnost priloga kao i predavanja poznatih profesora iz zemlje i inostranstva koji se bave ovom problematikom. Od značaja su bile i brojne diskusije učesnika, koje su